

UN REMARCABIL MONUMENT DE ARHITECTURĂ POPULARĂ DE PE VALEA MUREȘULUI DE JOS

Horia Medeleanu și George Manea

În Valea Mureșului de Jos s-a încheșat, în cursul veacului al XVIII-lea, o arhitectură în lemn cu note specifice, care o diferențiază de cea de la nord, din Țara Zarandului și a Biho- rului. Printre realizările acestei arhitecturi, biserica de lemn din Troaș ocupă un loc aparte. Deși timpul nu a crușat-o, ea își păstrează, în mare măsură, în comparație cu celelalte biserici de lemn din această zonă, înfățișarea originală și particularită- țile stilistice. Coriolan Petranu, în lucrarea sa de sinteză asu- pra bisericilor de lemn din județul Arad¹, o amintește, fără să ofere despre ea date de ordin istoric și artistic. În cele ce urmează vom încerca să aruncăm o lumină asupra trecutului acestui vechi monument, semnănd totodată importanța sa artistică.

Satul Troaș este situat la 12 km spre nord de Săvârșin, pe o vale care coboară dintre dealurile împădurite de la poa- lele Munților Zarandului. Informațiile istorice, în legătură cu trecutul acestei așezări, sînt extrem de sărace. În statisticile oficiale maghiare din 1715 și 1720, privitoare la localitățile din comitatul Arad, Troașul nu este menționat în șirul celor 27 de sate de pe Valea Mureșului². El nu figurează nici în lista localităților din districtul Totvărădia-Miniș, întocmită cu ocazia conscripției din 1743, dovadă că nu exista la acea dată ca așezare organizată³.

Această împrejurare ne obligă să luăm în considerare tra- diția locală, care susține că Troașul a luat ființă mai la nord de vatra actuală, pe dealul Tătaru, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, sub forma unor așezări izolate ale iobagilor „dom- nului de pămînt” de la Săvârșin, folosiți de către acesta la muncile din pădure și la paza vitelor sale⁴. Și azi pe dealul amintit sînt vizibile urme de case ale vechii așezări a Tro- așului.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, la porunca împărătesei Maria Tereza — care vedea în acești iobagi răz- leți o sursă de întreținere a vieții haiducești, — troășenii se mută în vale, pe locul actual al satului. În urma acestei mă- suri, Troașul devine o așezare stabilă, cu o viață socială or- ganizată, și dobîndește configurația pe care și-o păstrează pînă în zilele noastre. În legătură cu consolidarea vieții satești tre- buie pusă și numirea, de către episcopul Aradului, ca preot în Troaș, în 1788, a lui Constantin Popovici, după ce acesta funcționase aici ca diacon⁵.

Era ridicată biserica la data numirii lui Constantin Popo- vici ca preot? O inscripție cu litere chirilice, gravată pe colțul drept al prestolului de piatră, ne indică anul 1782, ceea ce ne convinge că biserica exista înainte de venirea acestuia. Poate că preotul Constantin Popovici este unul și același cu „mais- tor Popa”, semnat pe ancadramentul ușii dintre pronaos și naos. Avînd în vedere obiceiul ierarhilor sîrbi de la Arad, în acea epocă, de a sîrbiza numele preoților români, s-a putut întîmpla foarte ușor ca „Popa” să devină „Popovici”. Desigur, numele de Popa semnifică el însuși calitatea de preot. Preo- ții români din acea vreme erau lipsiți de numele patronimice. Locul acestora era ținut de numirile de ocupație oficioasă: Popa, Pop, Popp⁶.

Fapt demn de remarcat: numele Popa este purtat de un număr mare de familii din Troașul de astăzi, indiciu că acel „maistor Popa” ar fi putut fi un iobag ridicat la treapta preoției din rîndul consătenilor săi. După cum, în Transil- vania, nu rareori preoții erau și zugravi, în cazul de față preotul este cioplitor în lemn, ceea ce era firesc într-o zonă ai cărei locuitori erau specializați în această îndeletnicire.

¹ Coriolan Petranu, *Bisericile de lemn din județul Arad*, Sibiu, 1927.

² Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Cîmpia Aradului de acum două veacuri*, ed. Diczczana, Arad, 1940, p. 28—29.

³ *Idem*, p. 32.

⁴ Semnificația însăși a cuvîntului „Troaș”, loc neted și îngrădit, pare să ofere un indiciu despre rostul troășenilor pe aceste meleaguri.

⁵ Márki Sándor, *Aradvármege és Arad szabad Király Város törté- nete (Istoria județului și orașului liber regesc Arad)*, vol. II, Arad, 1895, p. 751.

⁶ Dr. Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 199.

Coroborînd toate datele de mai sus, putem conchide că biserica de lemn din Troaș a fost ridicată la începutul deceniu- lui nouă din secolul al XVIII-lea, de către un meșter local, care îndeplinea, în același timp, slujba preoțească. Și poate că această realizare a constituit meritul principal pentru care el a fost recunoscut și sfințit ca preot în satul Troaș.

Recurgînd la aceeași tradiție, trebuie să menționăm că biserica a fost ridicată inițial la intrarea în sat, pe locul numit „Buza Căruntii”, de unde, în jurul anului 1800, ea a fost mutată în mijlocul satului, pe „Dîmbul Crucii”.

În anul 1813 biserica a fost zugrăvită în interior, după cum atestă inscripția cu litere chirilice din altar, din stînga pros- comidiei: „Această sfîntă biserică sau zugrăvit la anul 1813 de Nicolae Zugrav cu cheltuiala alu tot satu cu bani 30 florini. Grozav. Rafila. Petru. Ana. Toader. Ianăș. Toader. Păscuța. Mihail. Toader. Bosica. Iovu. Niță. Mihail. Bosica. Iosif. Lă- pădat. Anisie. Iova”.

Înainte de primul război mondial, biserica a fost lipită în exterior cu lut, peste care s-a dat cu var. Ea a fost folo- sită ca lăcaș de cult pînă în anul 1941, cînd a fost părăsită, în urma construirii unei biserici noi din cărămidă.

Lăsată pradă intemperțiilor, biserica de lemn din Troaș a suferit deteriorări grave. În anul 1966 s-au luat unele mă- suri de conservare și consolidare: înlocuirea șindrilei, podirea cu scînduri (în trecut biserica avusese un paviment de lut), în- tărirea bolții și turnarea unei borduri de ciment în jurul tem- eliei. Cu această ocazie a fost îndepărtat stratul de lut care îmbrăca pereții bisericii în exterior. Azi ea este vizitată de unii turiști rătăciți prin aceste părți, care găsesc biserica cu ușile descuiate și lipsită de pază.

Modul de construcție al bisericii de lemn din Troaș este cel general transilvănean. Pereții sînt alcătuiți din bîrne orizontale de gorun. Sub streșină, capetele bîrnelor ies treptat din masa pereților și formează un sistem cu rol de susținere a acoperișului și cu efect decorativ. Tălpile masive ale edificiului sînt așezate pe o fundație de piatră, acoperită azi, în urma reparațiilor din anul 1966, sub un strat de ciment. Acoperișul de șindrilă este unic pentru toată clădirea, cu excepția turnului. Toate lucrările sînt efectuate cu barda (cioplirea, încheieturile capetelor bîrnelor).

Intrarea în biserică se face pe două uși alăturate, situate în peretele sudic, cea principală dă în naos, iar cealaltă în pronaos. Pe ancadramentele acesteia din urmă este sculptat un chenar alcătuit din cruci culcate încadrate în patrate. Bise- rica are cinci ferestre, trei în absidă și două în naos (una în peretele sudic și alta în peretele nordic). Luminozitatea este foarte mică, ferestrele, în total nu au un mp gol de lumină.

În partea vestică a edificiului, deasupra tavanului pronaos- ului, pe un sistem de grinzi puternice, se înalță un turn, care, față de majoritatea turnurilor bisericilor din Țara Zarandu- lui și din Bihor, este destul de scund, armonizîndu-se însă cu corpul bisericii, de dimensiuni mici (11,55 m×5,50 m), cu care formează un tot echilibrat. Baza turnului nu depășește creasta acoperișului, de la nivelul căreia se dezvoltă o galerie deschisă, mai largă, înconjurată pînă la trei sferturi cu scînduri lucrute artistic. Galeria are un acoperiș în formă de pira- midă cu baza patrată, deasupra căreia se înalță un bulb execu- tat destul de rudimentar, dovadă că meșterul de la Troaș, legat de vechea tradiție, a fost mai puțin priceput în executa- rea formelor curbe, decît în realizarea formelor cu muchii drepte.

Structura turnului, cu galeria deschisă și acoperișul pira- midal, apropie biserica din Troaș de tipul „mai vechi”⁷ din Țara Zarandului și din Bihor, iar bulbul care surmontează

⁷ Coriolan Petranu *Monumentele istorice ale județului Bihor. Bise- ricile de lemn*, Sibiu, 1931, p. 16.

Fig. 1 — „Judecata de apoi”.

Fig. 2 — „Pogorirea la Iud”.

Fig. 3 — Iconostasil (detaliu).

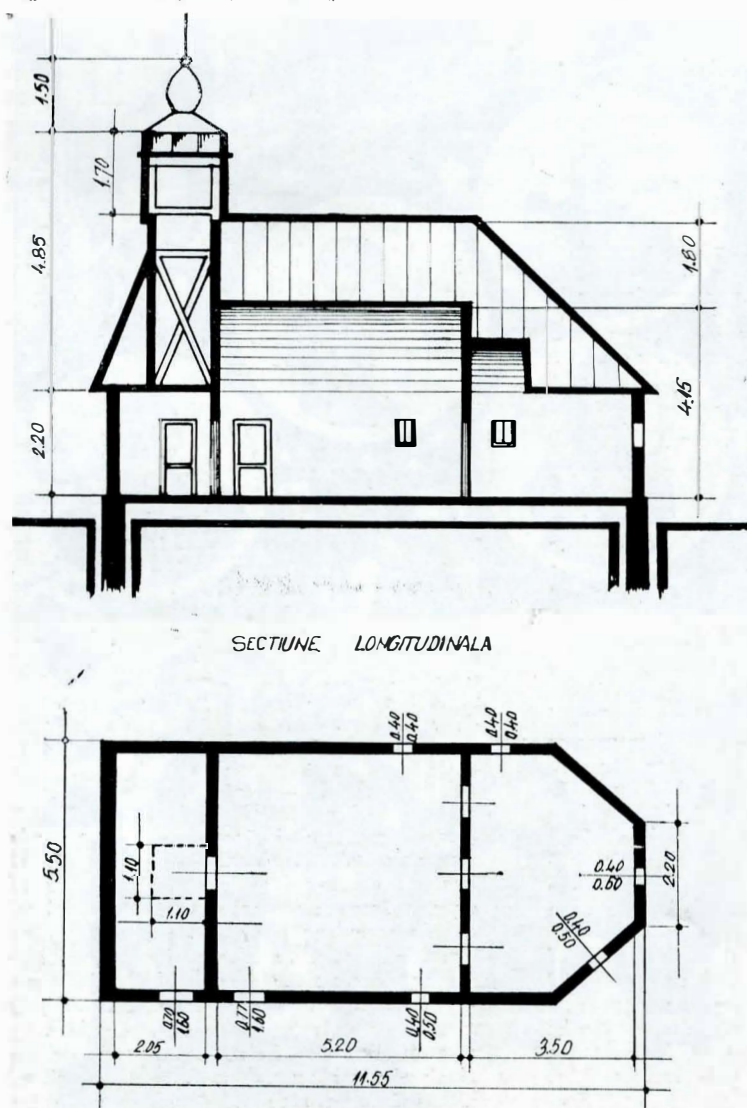

Fig. 4 — Biserica din Troaș.

acoperișul galeriei o leagă de tipul mai nou de pe Valea Mureșului, influențat de construcțiile baroce. De altfel, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pe teritoriul fostului comitat Arad apar numeroase realizări de arhitectură barocă, dintre care trebuie menționate biserica ortodoxă sîrbă din Arad, mănăstirea Sf. Simion Stîlpticul din Arad-Gai, castelul ducelui Schulcovschi de la Pîncota, iar străvechea biserică ortodoxă română din Lipova, în urma unor restaurări, primea înfățișarea barocă pe care o are și astăzi. Chiar în apropiere de Troaș, la Săvrîșin, se ridicase edificiul baroc al unei biserici catolice, azi distrusă. Pe de altă parte văile Troașului, Petrișului, Pîrneștilor, care se varsă în Mureș, au constituit totdeauna în trecut căi de pătrundere spre Țara Zarandului și dinspre această zonă spre Valea Mureșului, a unor forme de artă datorate românilor din aceste părți. În lumina considerațiilor

Fig. 5 — Planul și secțiunea longitudinală a bisericii din Troaș.

de mai sus, biserica din Troaș se dovedește un rezultat semnificativ al acestor confluente.

În interior, biserica din Troaș prezintă împărțirea obișnuită în pronaos, naos și altar. Planul este un dreptunghi alungit terminat printr-o absidă nedecroșată alcătuită din trei laturi ale unui octogon. Altarul este despărțit de naos printr-un iconostas construit din scînduri groase de gorun. Între naos și pronaos se află un perete despărțitor construit din același material. În acest perete, la înălțimea privirilor, este practică o deschizătură cu grilaj de lățimea unei scînduri, loc de vizibilitate pentru femeile din pronaos. Deasupra naosului se ridică o boltă semicilindrică executată din scînduri de brad. Pronaosul este acoperit cu tavan drept, iar altarul deasupra prestolului are o boltă semicilindrică mai joasă decît cea din naos și, în rest tavan drept.

O atenție deosebită merită biserica din Troaș datorită calității remarcabile a picturii sale. Executată în tempera pe un strat de ghips, iar la încheieturile scîndurilor pe pînză lipită, pictura acoperă întreg interiorul bisericii. Interesant de semnalat este faptul că, în urma îndepărtării tencuiei care acoperă exteriorul, a ieșit la iveală o scenă pictată, în porțiunea dintre ușa de intrare în naos și fereastra din peretele sudic. Subiectul este greu de descifrat din cauza degradării stratului pictural. La dezvelirea ei nimeni nu s-a gîndit la măsuri de conservare. Se mai disting contururile siluetei lui Isus, capetele unor femei și forma dreptunghiulară a unei lespesi, ceea ce ne îndreptățește să credem că este vorba despre scena Învierii. Deși pictura exterioară ocupă doar o porțiune, un asemenea caz nu se mai cunoaște la celelalte biserici de lemn transilvănene. Ce l-a îndemnat pe meșterul zugrav de la Troaș să o execute, nu putem ști astăzi.

În interior, pictura constituie un ansamblu decorativ de o vioiciune cromatică, consecința folosirii unor culori deschise, care generează o ambianță caldă și primitoare. Pe pereții naosului pictura este distribuită într-un singur registru. De jur împrejur sînt reprezentați sfinți mucenici și cîteva scene. Pe peretele nordic, de la vest spre est, ordinea este următoarea: sîntul mucenic Foca, sîntul mucenic Stratilat, sîntul mucenic Lup, sîntul mucenic Teodor (scris „Todor“, așa cum este folosit acest nume de populația din județul Arad). În continuare sînt înfățișate „Punerea în mormînt“ și „Învierea lui Hristos“. Scena Învierii este de fapt „Pogorîrea la Iad“: Isus, în mandorlă, întinde mîna dreaptă spre un grup de bărbați, avînd în stînga sa un grup de femei.

Pe peretele sudic al naosului pictura este complet deteriorată. Se mai disting cu greu, sîntul mucenic Gheorghe și „Cina cea de taină“, înfățișată sub forma unui grup foarte compact.

În general, personajele sînt tratate frontal după canoanele picturii bizantine, într-o vizune liniar-decorativă. Chipurile sfinților sînt diferențiate doar după vîrstă. Trupurile însă au proporții juste și sînt lipsite de o înfățișare ascetică.

Deși sînt văzute din față, personajele nu lasă impresia unei totale izolări. Ușoare înclinări ale capetelor sau ale trupurilor, unele gesturi ale mîinilor, realizează legăturile necesare unui ansamblu compozițional. Succesiunea calmă a siluetelelor sfinților este contrapunctată de frămîntarea liniilor care desenează faldurile veșmintelor. Contururile sînt trasate cu negru în linii groase, fapt care accentuează caracterul grafic al imaginilor. Deși naiv, desenul are suplețe și o mare noblețe. El constituie principalul mijloc de expresie al zugravului Nicolae. În granițele conturilor, culoarea este aplicată în tente plate, artistul nefiind preocupat de redarea valorilor plastice. Chiar în cazul figurilor, unde suprapunerile de tonuri roșietice sugerează o ușoară desfășurare în relief, procedeul este folosit mai degrabă pentru redarea carnației, decît într-un scop plastic. Tot ceea ce intenționează în privința mișcărilor, a sugerării trupului sub falduri, zugravul Nicolae obține prin desen. Din punct de vedere cromatic, strădania lui a fost realizarea unor acorduri între pete mari de culoare cu o finalitate decorativă. Cu bună știință, el a folosit o tempera subțire, diluată, obținînd astfel o luminozitate a ansamblului pictural, necesară unei biserice destul de întunecoase.

În crearea acestui ansamblu artistul dovedește o adevărată știință a ritmului compozițional. Ritmul susține fiecare scenă în parte. Scenele la rîndul lor se integrează într-un ritm general.

La realizarea acestuia contribuie și peisajul. Imaginile sfinților, de pe peretele nordic, sînt proiectate pe un fundal de dealuri figurate schematic, prin curbe cu urcuș lin și coborîre abruptă. Ritmica acestor linii este reluată în peisajul, la fel de sumar, din pictura bolții. În ordine, de la vest la est, scenele din ansamblul nordic al bolții sînt următoarele: „Cînd l-au silit pe Simon Kirineu să ducă crucea”, „Cînd l-au pironit”, „Cînd au ridicat crucea lui Hristos”, „Hristos pe cruce”, „Răstignirea lui Isus” (de fapt Isus răstignit pe cruce, avînd în dreapta și în stînga pe Maria și pe Ioan) și ultima scenă (titlul dat de zugrav este indescifrabil) reprezintă momentul în care soldatul împunge cu sulița coasta lui Isus.

Ansamblul simetric de pe partea sudică a bolții este complet distrus.

Nicăieri nu s-a desfășurat atît de liber și de ingenios zugravul de la Troaș, ca în ansamblul din zona nordică a bolții. El a realizat o suită de scene pline de dinamism, înlănțuite într-un ansamblu organizat pe o amplă schemă compozițională în zigzag, determinată de înclinările stîlpilor și brațelor crucilor din scenele succesive ale „Răstignirii”. De remarcat că unii dintre călăii lui Isus poartă turbane, aluzie la asupritorii de veacuri ai poporului român.

În centrul bolții este înfățișat Isus Pantocrator, avînd de o parte și de alta, în medalioane, cu simbolurile consacrate, pe cei patru evangheliști, încadrați de heruvimi.

Pe peretele dintre naos și pronaos, în suprafața înscrisă de semicercul bolții, pictorul a reprezentat scena amplă a *Judecării de apoi*. Deși în colțul stîng al compoziției, este figurat un balaur, din gura căruia țîșnește un drac pentru a înhăța grupul de păcătoși sortiți iadului, tema este tratată mai degrabă ca un moment solemn, decît ca unul de groază eshatologică. În centrul compoziției, în chip de împărat bizantin îmbrăcat în chiton roșu și mantie albastră, se află Isus instalat pe un tron de aur, înălțat pe două fuioare de nori roșietici, deasupra cărora doi îngeri vestesc din tulpice (asemănătoare cu cele din Munții Apuseni) sosirea clipei supreme. Pe genunchi, Isus ține o carte deschisă cu următorul text în litere chirilice: „*Veniți blagosloviții părintelui meu de moștenii împărăția*”. Pe o fîșie desfășurată deasupra iadului, un alt text: „*Duceți-vă de la mine, blăstămaților, în focul, ne-stînsu*”.

În dreapta lui Isus, un arhangel conduce spre poarta unei cetăți, păzită de sfîntul Petru cu cheia în mîna, ceata celor drepti. Raiul este imaginat ca „*un loc de verdeață*”, situat la poalele unor dîmburi acoperite cu arbori.

Pe același perete, la înălțimea unui om, se înșiruie, în medalioane, chipuri de sfinți mucenici printre care se mai disting: sfîntul Hristofor, sfîntul Leontie și sfîntul Gherasim.

La pictura iconostasului se pare că au contribuit trei meșteri deosebiți. Ușile diaconești (cea din stînga are înfățișat pe arhangelul Gavriil, iar cea din dreapta pe arhangelul Mihail) și cele împărătești (pe care sînt reprezentați sfinții Petru și Pavel) sînt pictate mai tîrziu de o mîna mai puțin înzestrată.

În schimb icoanele împărătești (zugravul a executat numai două, în dreapta și în stînga ușilor împărătești) sînt de o calitate cu totul remarcabilă și trădează activitatea unui maestru. Finețea desenului, știința tratării culorii, valoarea subtil și deplin stăpînită în redarea chipurilor de o mare expresivitate, plasează acest pictor la loc de frunte în capitolul vrednic de atenție, dar puțin cunoscut, al picturii românești din părțile Aradului, la începutul secolului al XIX-lea.

Pictura din restul iconostasului este executată de același zugrav Nicolae. Deasupra ușilor împărătești, în registrul al doilea al iconostasului, este înfățișat Isus pe tron, binecuvîntînd cu ambele mîini. El împarte în două grupuri șirul apostolilor, reprezentați în picioare. Se disting de la stînga spre dreapta, în ordine, următorii: Toma, Bartolomeu, Andrei, Matei, Marcu, Petru, Pavel, Ioan, Luca și Iacob. Chipurile apostolilor sînt pictate cu grijă. Mîinile însă nu mai sînt desenate cu vigoarea dovedită în cazul personajelor din pictura naosului.

În registrul superior, semicircular, al iconostasului (care încheie complet, pînă la arcul bolții, spațiul dintre naos și altar), printre ornamente pictate cu viață de vie și struguri, sînt distribuiți în medalioane proorocii: Moise, Iacob, Daniel,

Fig. — 6 Scene din ciclul „Patimilor”.

Aaron, Isaiia, regii David și Solomon. În centrul compoziției, sus, este reprezentată Maica Domnului.

În altar, pe peretele estic, reprezentați în picioare și îmbrăcați în veșminte arhieresti, se înșiruie cu o impozanță sacerdotală sfîntul Petru, sfîntul Alexandru, sfîntul Vasile (alte figuri sînt neidentificate, din pricina degradărilor suferite).

Pe bolta de deasupra prestolului se mai disting: „*Sfînta Treime*” și „*Jertfa lui Avraam*”, într-o execuție de un avînt mult mai scăzut. Pronaosul este rezervat reprezentării sfințelor mucenice Marina, Ghervasia, Paraschiva și Barbara. Pe peretele despărțitor, înspre pronaos, deasupra grilajului, sînt înfățișați în medalioane heruvimi, iar în partea de jos au fost lipite xilogravuri.

În grupul distinct al bisericilor de lemn din Valea Mureșului de Jos⁸ constituit sub unele influențe baroce din secolul al XVIII-lea, biserica din Troaș este o realizare mai puternic legată de vechea tradiție românească a arhitecturii în lemn. Împreună cu pictura sa ea reprezintă o pagină din istoria artei românești din părțile Aradului, motiv pentru care merită atenție și prețuire.

⁸ În ultimii cincizeci de ani, numărul lor a scăzut simțitor. Azi mai există următoarele: Troaș, Seliștea de Mureș, Roșia, Corbești, Julița și Groși.

Fig. 7 — Icoană împărătească.

